

A' FELS. TS. ÉS K. KEGYELMES ENGEDE-
LEM MELLETT
A' MINDENES
GYÜLYTEMÉNY
XIII. LEVELE.

*Költ Komáromban, Kis-Afyszony-Hav.
12-dik Napján, 1789-dik Észten.*

---

*Tudományos dolgok.
Tudós Afyszonyok' példájik.*

Báthori Zsófia, Hertzeg Rákótzai György' Felesége, 's a' párt-ütő Rákótzai Ferentz' édes Anyja volt. Az ő szép elmésségét, Férjfiúi elmével bíró bátorságát

N

ő az-

Ő azzal esmértette, hogy midőn az ő Fija Munkáts Várát vívná, annak igyekezetét ő nem csak femmivé tette, hanem a' Várnak ostromlását maga nagy kárával félben hagyatta. Anyai szívés meg-indúlással nézte ő, Fijának hűségtelenfégét, 's gyakran hathatósan intette őtet a' 'Tsásfár' hűségére. Sőt azt is magára vállalta, hogy kegyelmet nyér néki a' Tsásfárnál, mellyet ki is dőlgozott. Minekutánna ez a' Nagy-lelkű Afzfony Hazája' tsendességét helyre állította, egézen az Isteni-fzólgálatra 's a' kegyesség' példás gyakorlására által-adta magát, és egy Imádfágos könyvet írt, mellyet Nagy-Szombatban ki is nyomtattatott.

Halhatatlan nevet szerzett magának szép tudományi által *Bethlen János*' Gróf Unokája *Katalin*, a' ki a' nevezetesebb Magyar könyvekből és írásokból, egy szép könyves Tár-házat szerzett magának; és mivel ő az Orvosi tudományt leg-jobban szerette, Erdélynek akkori leg-híresbb Orvosival nem csak meg-esmerkedett, hanem a' velek való társalkodásból olly fokot tanúlt azoktól, hogy az orvoslásban, nemének örök dítseretére sok hasznót tett. Először Mélt. Gróf *Halber László* Ő Nagyságával, azután pedig ama nagy tudományú Gróf *Teleki József* fel élt házasságban; utóbbi Férjének halála után lett 27. esztendő s öregfégében írt Magyar

gyar nyelven igen szép és épületes Lelki Elmélkedéseket, mellyeket maga költfégén ki is nyomtattatott.

A' Levegő-égnek meg-tisztításáról való Elmélkedés folytatatik.

Többnyire azt tartották eddig az emberek, hogy a' szél tisztítja a' levegőt. 'S igaz is, hogy valójában fokot segítenek a' szelek e' részben; csak hogy kevésbé tudhatjuk miképpen, és mi által? mivel az ő fúvállása csak azt teheti, hogy a' meg-veztegetett levegőt, egy helyről a' másokra fújja. Már pedig, ha a' teremtéstől fogva lassanként az egész levegőt meg-töltötték a' véghetetlen fok ártalmas dőlgek, haszontalan volna, ha a' szelek azt egy helyről másra fújnák, mivel mindenütt csak veszedelmes és élet' fogyasztó dőlgeket fúvallnának. El-múlhatatlanúl tehát, olyan dőlgeknek kell a' természet' Országában jelen lenni, mellyek a' levegőnek ártalmas részeit egészen el-fogyasztsák. 'S ezek közzé tartoznak nevezetesen, a' víz, és a' plánták.

Sokféle próbák, kivált a' mellyeket ama híres D. *Priestley* Londonban leg-szorosabb vígyázatossággal tett, azt bizonyítják, hogy a' melly levegő, a' lélekzetnek és a' tűznek el-tartására már alkalmatlan, azt

ismét meg lehet tisztítani; ha egy edénybe töltött vizet gyakorta jól fel-keverünk! A' víz ilyen formán, magába szívja mind azon ártalmas részeket, mellyek a' levegőt meg-vefztegették. 'S ezen módon, lehetne talám, a' lakó 's háló-szobákat, 's kivált a' mellyekben betegek fekszenek, leg-könnyebben meg-frissíteni, és a' levegőt mint-egy meg-újítani azokban!—A' fzeleknek is, más több hasznajik mellett, még ez a' hasznok is van, hogy a' levegőt meg-tisztítják, midőn t. i. a' tenger', a' folyók' és tavak' vizeinek felső részét meg-ingatják, és mint-egy meg-keverik. — Leg-inkább pedig az első tselekefszi azt, hogy a' levegőt meg-vefztegető minden dólgot, a' földre le-veri; és így kettős hasznot szerez minékünk. Rész-szerént t. i. a' levegőt tisztítja; rész szerént pedig azon égő részeket, mellyeket a' természet vizsgálók *Phlogistonnak* neveznek, és a' plánták' nevelkedésére el-múlhatatlannúl meg-kívántatnak, a' föld' színére le-hordja. 'S ez az oka annak is, hogy az első vég-hetetlenül sokkal hasznosabb a' plántáknak 's akármelly veteményeknek, minden még a' leg-ferényebb öntözésnél is.

Az Égi-haborúnak is, az a' nevezetes haszna is van, hogy a' fűrű 's zápor-esső által a' levegőt, éppen midőn annak meg-tisztítása le-szükségesebb, meg-hívesíti, a' mi
 azt

azt ártalmassá tehetné, azt el-ofzlatja, és a földet is elégféges essövel meg-öntözi (a).

Az Égi-háború többnyire fzéellel szokott jöni, Ennek az a' hafzna van, hogy a' megromlott levegöt, az olyan helyekről is, a' hol az essö nem esik, el-fújja, és az essöt keresztül-hordja, 's az által mint-egy meg-mosattatva továbbra vízi. 'S innét van, hogy ha midön tölünk távolról völt is az Égi-háború, még is, nálunk is meg-frissül a' levegö.

A' minémü égö részek a' levegöben találtnak, azok olly igen szükfégesek a' plánták' nevelkedéséhez, hogy ha az essö le nem veri azokat a' plántákra, magok az ö levelek által szívják azokat magokhoz; vagy inkább az azokkal teljes levegöt szívják magokba; a' meg-tisztúlt levegöt pedig magokból ki-adván, a' szelek ide 's tova el-fzélesztik azt. 'S éppen az olyan plánták tisztítják leg-inkább a' levegöt, mellyek

N 3

ol-

F e g y z é s .

(a) A' kinek gyenge melyje van, az, az Égi-háború előtt többnyire nehezen lélekszik. Erröl azt szokták mondani, hogy nehéz 's szorító az Aer. E' pedig attöl van, hogy a' levegö, a' fok égö részek által, mellyekkel akkor teljes, a' lélekszésre alkalmatlanná réterett. 'S melly nagy jó-téteményje a' Bölts Teremtönek, hogy éppen akkor kell az Égi-háborúnak támadni, melly által a' levegö rövid idő alatt meg-tisztítatik.

ollyan helyen nevelkednek, a' hol leg-tisztá-
tálanabb a' levegő, úgymint, a' posványok
és más álló vizek mellett (a).

Lehetetlen a' Bölts Teremtőnek ezen
jóltévő rendeléseit meg-gondolnunk, hogy
fel ne indíttassanak azok által érzékeny szí-
veink, alázatos imadására. Az ő meg-ör-
vendezettő jóvóltának élő Kútfeje meg nem
apad foha, hanem mindenekre, még a' kik
ötet tsúfolják, bölts igazgatásának útjait bets-
mérezik, 's a' kik naponként vízfíza-élnek
jótéteményivel, főt a' kik ötöt tagadják,
azokra is bőven árasztja, a' természet' Orszá-
gában, Atyai kegyességének javait! Midőn
a' plánták a' levegővel tápláltatnak, hogy
élelmünkre tenyészdedjenek, 's fzeimeinket is
gyönyörködtessék, a' levegőt is egyfzersmind
meg-tisztítják, mind azon részeitől, a' mel-
lyek

F e g y z é s.

(a) Az ilyen posványos helyeken nevelkedő plán-
tákról meg kell azt jegyezni, hogy tsak akkor
tisztítják a' levegőt, ha a' Nap rájuk süt; árnyék-
ban pedig 's éjtszakai időn, igen veszedelmes gő-
zölgéseik vagynak. Az olyan házaknál; mellyek-
re a' Nap süt, igen hasznos az ablakon zöldellő
plántákat nevelni, tsak hogy éjtszakára kivált a'
háló-szobák ablakjait bé kellettik zárni, minden
erős szagú plánták, virágok, gyümölcsök és rot-
hadásra hajló szerek igen veszedelmesek, főt ha-
lалosok is lehetnek éjtszakai gőzölgéseik és erős
illatjok által, a' háló-szobákban.

lyek nekünk ártalmasok lehetnének; 's mi-
dön a' nyárnak izzasztó déli hévfégében,
a' fáknak kies árnyékjában keressük enyhü-
lésünket, éppen akkor nyújtja minékünk a'
jóltévő Természet élet-újító balzsamját, a'
meg-tisztult levegőt.

Minthogy a' lakó házakban leg-inkább
meg-vefz a' levegő, faját ki-gőzölgésink mi-
att; szükféges egy két szót mondanunk, a'
lakó házakban lévő levegőnek meg-tisz-
tításáról. — A' leg-jobb, könnyebb és bá-
torfágosbb eszköz itten az, ha az ajtót és ab-
lakokat ki-nyitjuk, hogy a' szobát friss le-
vegő járhasa által. Felette igen jó, kivált
Télen, az olasz kementze a' házban. Sokan
azt vélik, mintha a' tűz meg-tisztítaná a' le-
vegőt; de ez hamis vélekedés, mert inkább
alkalmatlanná téfzi az, a' levegőt a' lélek-
zésre. Hanem ugyan tsak annyiban alkal-
matos a' tűz, a' levegő' meg-tisztítására,
hogy a' bé-zártt helyeken meg-ritkítja azt,
és a' tiszta levegőt közelébb magához szívja.
A' szobáknak füstölése ugyan el-űzi 's el-
ofzlatja a' roszsz bűzőket; de, a' meg-vefz-
tegettetett levegőt meg nem tisztítja.
Télen mindenkor fel kellene nyitni elébb az
ajtót, vagy az ablakokat, mint sem a' házat
bé-füttik, kivált ha többen is laknak, vagy
hálnak abban. Sőt a' háló szobáknak ab-
lakjait, kivált szép vidám napokon, minden-

téz Jankónak neveznek. Ez a' Vitéz Jankó Magyar ruhában járt, 's a' füvegén veres kótzag-tollat hordozott, mellyet mezfzűn-
nen látván a' Török, már is el-futott előtte.
— Valójában nem kevés félelmet okozha-
tott, e' mostani háborúban is a' Törököknek
a' mi Vitéz Hérónk *Laudon*, kit még a'
tavalyi táborban Vitézivel egygyütt, *Né-
met Ördögnek* neveztek. Meg is mutatta
mind ekkoráig a' győző Vitéz, ditső tsele-
kedeti által, hogy félelmet, 's rettegést tud
szerezni a' Pogány ellenfégnél. Az *Erdődi
Huszárjait* is, mint meg annyi győző Vi-
tézeket, féli 's rettegi e' mostani háborúban
a' Török.

A' Magyar Tengerről, a' Balatonról.

Magyar-Ország' Tengerének a' Balaton-
nak eredete bizonytalan, és fokszori kérdés-
ben forgott fenn a' Haza' nevezetesebb dól-
gainak Le-íróji előtt. A' Balaton tájékának
hajdani lakosi, úgy beszélték *Tuberónak*
(*a*), hogy a' Balaton, URunk Jézus' szüle-
tésekor hirtelen fakadott-fel a' földből. De

N 5

hi-

F e g y e s.

(*a*) Lásd *Tuberonis Commentariorum, de temporibus suis. Lib. IV. §. 5. in Schwartzneri Schrift Rerum Hung. Tom. II. p. I.*

hihetőbb; hogy egy tengernek a' maradványa, melly régenten Magyar-Országban lehetett, és idővel minden fösságát el-vesztette. Régi mondás: hogy a' Duna táplálja, föld alatt lévő folyása által a' Balaton-tavat. Noha mind *Kirchnernek*, a' ki ezt leg-elsőben állította, mind ő utánna *Hoppelius'*, *Herbinius'*, *Berkenmajer'*, *Stralenbergnek*, és más fokaknak ezen vélekedéseket, ama nagy tudományú *Popovits* elég világosan meg-tzáfolta. Hihetőbb tehát, hogy a' Balatonnak olyan forrasi vagynak, mellyek szüntelen bővféges vizet öntenek abba, mellyek a' Szala folyó-vize, és a' körül levő 9, nagy források, 14. patakok, és 17. malom tavak által szaporíttatnak. A' Balaton' eredete Magyar-Ország' eredetével egy időben áll. A' régi dólgoznak Le-íróji abban az értelemben vóltak, hogy a' hajdani Rómaiak a' Balatont *Volceásnak* hívták; de az újabb időkben elégféges okokból meg-bizonyította azt *Salagi István Úr*, hogy a' melly tavat a' Rómaiak *Volceásnak* hívtak, az fokkal mélyebben vólt Pannóniában, mint a' Balaton, mellyet már a' régiek, és *Tubero* is Peifó' vagy Pelfó' tavanak neveztek. Midőn a' Rómaiak Balaton' tájékára jöttek, a' temérdek sűrű erdők által mintegy el-fedettetve lelték azt, mellyeket *Galenus* Tsáfzár, igen alkalmatosnak találván

e' tá-

e' tájéket a' búza termésre, hogy a' fzan-
 tó-földeket szaporíthassa, többől ki-vágatta-
 tott, a' Balatont pedig tsatornán a' Dunába
 tsapoltatta (a). 'S úgy tetszik, hogy a' Sijó
 vize lehetett ez a' régi tsatorna, melly még
 maig is Simontornyánál a' Sárvizébe, és az-
 zal együtt a' Dunába foly. Hogy a' Bala-
 ton' tava régenten nagyobb lehetett, mint
 most, ki-tetszik azon fok szép rétekből és
 fzanító-földekből álló lapájfágból, melly
 mind Keszthely' táján, mind pedig más fok
 helyeken is a' Balaton' partján van. Melly
 igen keveset gondolt a' Magyar Haza Bala-
 tonnak ezen régi tsatornájával, a' Sár-vize'
 mellyéke, 's annak véghetetlen ifzapos és
 posványos tájéka valófágos bizonyfága le-
 het. A' Magyar' nevét, *Tabero*' írása sze-
 rent, a' régi *Illirikusok*tól vette, a' kik min-
 den álló tavakat Balatonnak (b) ifzoktak
 nevezni.

Egy időtől fogva nevezetesebb kezd a'
 Balaton lenni, mint eddig vólt. A' Bala-
 ton

F e g y z é s.

(a) Azt írja erről *Victor Aurelius*: *Agrum fatis Rei-
 publicae Commodantem, caesis immanibus silvis,
 atque emisso in Danubium lacu Pelsonae, apud
 Pannonios fecit.*

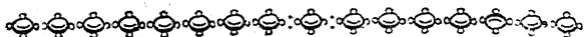
(b) Így ír *Taberó*: *Aquam perpetuo stagnantem Il-
 lyrici Balathon vocant.*

ton mellyékiek, 's kivált *Festetits* Gróf Ö Nagyfága, annyira bé-szorítottatta már Keszthely' táján a' Balaton' vizét, hogy a' leg-szebb rétek és szántó-földek vagynak most már ott, a' hol elébb a' Balaton' tava állott. A' meg-bóldogúlt *Mária Therézia* igen munkába vétette a' Balatonnak a' Dunába szolgáltató régi tsatornájának helyre állítását, és a' Mélt. Báró *Zsigrai* Úr Ö Nagyfága' igazgatása alatt, először ugyan ama szép emlékezetű Felf. Kamerális *Ingenier Krieger* Úr, annak kora halála után pedig *Böhm* Úr által a' Sár-vize' tsatornáját 1774-dik Eszt. fogva ásattatni parantsolta. A' Haza ezen tájékán lévő fő 's köz Nemesség adja az ezen munkához meg-kívántató költségeket, mellyek az előre lett ki-számlálás szerént mintegy 484,302. forintokra mennek, 's a' mellyekért oltán a' közönséges hafzon-vétel is, ugyan azon Nemességnél marad. Ha ez a' munka egyszer tökéletességre mehet, — 129, 138, 1100. szegelet ölből álló hód földnyi szárazat szerez a' Balaton körül. Ezen kívül a' Sijó' posványjainak ki-száraztásokból mintegy 5868. hód földek léz-nek. A' Sár-víz' mellyékén pedig még több rétek 's szántó-földek kerülnek-ki. Már 1780-dik Eszt. 26,590. hód földnyi is száradott-ki a' Sár-víz' posványiból, mellyen 30,000. szekér szénánál több termett. Ez a' mun-

a' munka még most is fofytattatik; noha lassatskán, 's kivált most a' háborúnak kezdetitől fogva tsak nem egészen meg-fzünt. — A' Balaton' nagyfágát, fokan fokféleképpen tették-ki. A' leg-újabb ki-mérés szerént, a' hofzfúfága minr-egy 40,000. öl; a' szélessége pedig Foknál 8000. Tihannál tsak 200. másutt pedig többnyire 3000. ölnyi. A' Balaton mellyékén mind hal, 's mind bor búza elég bőven van, mellyekből a' Balaton-melleyékiek fok szép pénzt bé-vefznek.

Hogy kell akármelley italt Nyárban minden víz és jég nélkül hamarjában meghidegíteni?

Áss a' földben egy két láb mélyfégü vermet: 's tedd abba az italt, mellyet megfrissíteni akaríz, oíztán takard-bé földdel, gyújts-meg felette egy keves szalmát vagy gázt; melly ha el-égett, a' földet félre takarván az ivó-edény felett, olly frissnek leled az italt, mintha jég közt lett yólna. — Ennek az az oka, hogy a' tűz meg-melegítvén a' verem' felső részét, a' földben lévő nedves hideget fel-fzívja a' veremben lévő ivó-edényre, melly által hamarjában megfrissül az.

A' Fog-fájás ellen próbáltt házi orvosság.

A' kinek foga fáj, 's azt hamarjában meg-fzüntetni kívánja, végyen:

6. Búza szemnyi fejer nádmézet (tzúkort)
4. Búza szemnyi közönléges törött bor.
sot, és
3. Búza szemnyi közönléges házi fót. —

Ezeknek mindenikét magánosan apróra törvén, egy vas kalánban szikra tűzön elfőben is ólvassza-el a' nádmézet, azután pedig keverje közibe a' borsot, és a' fót; melly meg-lévén vegye-le a' vas kalanat hamarjában a' tüzről, és tsináljon a' keverékből egy borfó nagyfágú golyóbisokat, mellyeket egy más után, fájdalmas fogára tévén, mind azon nedvességet ki-szívja az abból, melly a' fájást okozta. Ezt a' nedvességet ki-vetvén a' szájából, nem tsak fog-fájása meg-fzünik, hanem ha talám daganatfága vólt, az is kevés idő múlva el-öfzlik 's el-múl.

Találós Mese.

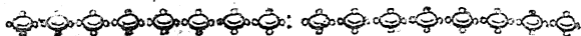
Mond-meg mi állat az, melly tsak egy mozgó szem,
Sem keze, sem lába, sem hím, sem nőstény
nem.

Még is minden napon egy-egy magzat' Atyja,
 Mindég Anya nélkül születvén magzatja.
 De hofszú élete nintsen születének,
 A' melly nap születik vége van élének.
 Mindenik születnek vagyón egy testvére,
 Ki származást Atyja' nem létében ére.
 Ez részcs bátyjának* mind birodalmában,
 Mind születésében, mind gyors halálában.
 Jó Atyjok sem nem víg, sem nem kesergeti
 Szívét, hogy magzatit csak szüli 's temeti.
 Más állatok pedig vígan udvarolják,
 Őket lételeken, 's hólttokon gyászolják.

Rejtett Szó.

Három részt mutogat testetském: hogyha az
 Kezdesz, kedvetlen vendég vagyok, akkor
 Fut tölem; ha utánna futok, fél; nyög, ha el-
 Hegyha pedig végfő tagomat fordítod előre,
 Azt, melly első volt, másztatván annak he-
 Kellemetes vagyok asztalodon: szép színre;
 Ízre; de a' ki nem ad mást hozzám, meg nem
 Vélem hamar; tányérja előbb, mint gyomra
 Nem tsonton húsom, hanem inkább húsomon
 a' tsont.

Tú-

Túdósítás.

Hogy némelly Túdós Hazafijaknak hozzánk küldött szép munkájikat eddig ki nem adhattuk, okozza a' *T. Censor* (Vizsgáló) Úrnak ide haza nem léte; tsak azokat a' darabokat adhatjuk ki, mellyeket el-menetele előtt meg-ólvasott. — Engedelmet kérünk arról is, ha minden Érdemes Uraknak Levelekre eddig nem válaszolhattunk; de ígérjük, hogy valamint tsak tőlünk ki-telhetik, tetzéseket teljesíteni fogjuk.

A' két Hazában lévő Könyv-nyomtató Urak, ha idején tudósítanak minket az eránt, minémű új Könyveket kívánnak a' Pesti Vásárokra le-vinni vagy küldeni, azokat is hírül adjuk Gyűlyteményünkben, hogy tudja mind a' két Haza, minémű új munkák jönnek világosságra, 's hol és kinél, 's mitsoda árron szerezhesse-meg akármellyikét is, — az a' ki ólvasni szeret. Sőt a' melly Túdós Hazafijak akármelly tudós munkákon dólgoznak, azt is ha meg-tudhatjuk, készek leszünk előre meg-jelenteni, hogy ne talám magók is ugyan azon munkban fáradozzanak.

